

Bogdan ȚĂRA
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Cărți normative ale limbii române, scrise în latină. Ultima ortografie a Școlii Ardelene

Abstract: (Normative books of Romanian, written in Latin. The last orthographic system belonging to “Școala Ardeleană” (The Transylvanian School)) Begun in the second half of the XVIIIth century, through the contribution of the Transylvanian scholars, the process of modernisation and westernisation of Romanian is continued in the first part of the XIXth century. The borrowings from Latin and the Romance languages, as well as giving up Slavonic as the language of the church, raises the question of reforming the writing system – replacing the Cyrillic alphabet with the Latin alphabet.

In less than five decades, Samuil Micu, Gh. Șincai, Șt. Crișan (Körösi), I. Budai-Deleanu, Petru Maior and Ioan Alexi elaborated eight Romanian orthographical systems with the Latin alphabet. Through the means of the new way of writing, they wanted to highlight the Latin origin of Romanian and to offer an efficient instrument of communication, with two great advantages: the easier access to the written western culture for Romanians and the western readers' access to the Romanian texts.

The current article's purpose is to analyse the orthographic system of the last scholar belonging to The Transylvanian School, the bishop Ioan Alexi. Based on the orthographic system elaborated by Petru Maior, I. Alexi actually makes a synthesis of the Transylvanian philologists' conception regarding the Romanian language written with Latin alphabet. Like his predecessors, he practices a moderate etymology, because, with just a few exceptions, the phonemes which are common to Romanian and Latin are written and pronounced like in the initial language. Yet, the writing of the phonemes [ș], [ț], [j], [z] and of the diphthongs [ea], [oa] proved to be the real challenge. Its solving shows the author's conception regarding the relation between Romanian and Latin and the other Romance languages.

Keywords: orthographic system, Latin alphabet, grammar, Latin, westernisation

Rezumat: Început în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prin contribuția cercetărilor transilvănieni, procesul de modernizare și de occidentalizare a limbii române este continuat în prima parte a secolului al XIX-lea. Împrumuturile din latină și din limbile romanice, precum și renunțarea la slavonă ca limbă de cult în biserici, ridică problema reformării sistemului de scriere prin trecerea de la alfabetul chirilic, la alfabetul latin. În mai puțin de cinci decenii, Samuil Micu, Gh. Șincai, Șt. Crișan (Körösi), I. Budai-Deleanu, Petru Maior și Ioan Alexi au elaborat opt sisteme ortografice românești cu alfabet latin. Prin intermediul noii grafii, ei doreau să evidențieze originea latină a românei și să ofere un instrument eficient de comunicare, cu un dublu avantaj: accesul mai ușor al românilor la cultura scrisă apuseană și al occidentalilor la textele românești.

Articolul de față și propune să analizeze sistemul ortografic al ultimului cercetător cu preocupări filologice din Școala Ardeleană, episcopul Ioan Alexi. Având la bază sistemul ortografic elaborat de Petru Maior, I. Alexi face, de fapt, o sinteză a concepției filologilor ardeleni de până la el cu privire la scrierea limbii române cu alfabet latin. Asemenea predecesorilor săi, el practică un etimologism moderat, deoarece, cu puține excepții, fonemele comune românei cu latina sunt scrise și roștite ca în limba de origine. Totuși, notarea fonemelor [ș], [ț], [j], [z] și a diftongilor [ea], [oa] s-a dovedit a fi o adevărată provocare. Rezolvarea ei arată concepția autorului privitoare la relația românei cu latina și cu limbile romanice nrudite.

Cuvinte-cheie: sistem ortografic, alfabet latin, gramatică, limba latină, occidentalizare

În secolul al XVIII-lea, odată cu abandonarea slavonei ca limbă de cult în bisericile tuturor românilor și ca limbă de cancelarie în Principate, dar mai cu seamă după trecerea unei părți a transilvănenilor la confesiunea greco-catolică, începe procesul de occidentalizare a exprimerii culte românești. Aceasta însemna nu numai modernizarea lexicului românesc

prin împrumuturi din latina cult și din limbile romanice, îndeosebi din italiană și franceză, și înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin, uzual în scrierea limbilor vernaculare din vestul Europei.

Inițiativa acestei operațiuni fundamentale pentru integrarea culturii românești scrise în cea europeană, în general, și în cea romanică, în special, aparține lui S. Micu, autorul celui dintâi sistem ortografic românesc cu litere latine (v. Micu 1779: 88-93), pe care îl reia, într-o variantă amplificată și mai accentuat latinizantă, în prima gramatică tipărită a limbii române: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (Viena, 1780), publicat împreună cu Gh. Șincai. Această lucrare deschide seria cărților normative românești redactate în latină de învățații Școlii Ardelene, și anume: Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Buda, 1805 (ediția a II-a, revizuită și adăugită, a cărții apărute în 1780, publicat acum fără menționarea autorului principal: S. Micu), Ștefan Crișan (Körösi), *Orthographia latino-valachica* sau *Recta ratio litteris latinis valachicae scribendis*, Cluj, 1805, Ion Budai-Deleanu, *Fundamenta grammatices linguae romanicae seu ita dictae valachicae usui tam domesticorum quam extraneorum accommodata*, 1812, Petru Maior, *Orthographia romana sive latino-valachica, una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur*, Buda, 1819, Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica, latinitate donata, aucta, ac in hunc ordinem redacta*, Viena 1826.

Elaborate pentru un public cultivat, român și străin, cunoscător al limbii și culturii latine, aceste lucrări normative au contribuit decisiv la adoptarea alfabetului latin în scrierea limbii noastre, chiar dacă sistemele ortografice propuse de ei și, mai târziu, de savanții latiniști: August Treboniu Aurian și Timotei Cipariu, aveau la bază principiul etimologic și, în consecință, erau puțin accesibile chiar și românilor cu o cultură medie.

Formați la colegii și universități apusene, cărturarii Școlii Ardelene erau nu numai teologi, medici sau juriști, ci și umaniști, care posedau informații solide în domenii variate, precum filologia, istoria, filozofia etc., fiind, de regulă, poligloți. Din aceste motive, în concepția lor, adoptarea scrierii cu alfabet latin și modernizarea în spirit latino-romanic a limbii române literare trebuia să se facă prin adeziunea și contribuția românilor cu o cultură superioară celei de rând, interesați de afirmarea identității lor în mediul european.

Învățații ardeleni, al căror ideal era afirmarea socio-culturală și lingvistică a românilor, precum și recunoașterea acestora ca națiune egală în drepturi cu maghiarii și sașii din Transilvania, au căutat și au găsit în limba maternă argumentele necesare demonstrării romanității și continuității românilor în spațiul intracarpatic. De aceea, gramaticile pe care le-au redactat în latină aveau nu numai un scop didactic, menit să-i deprindă pe noii intelectuali formați la școlile străine cu normele exprimării corecte, ci și cu filiația dintre latină și limba poporului român. Totodată, prin aceste cărți, elaborate după modelul gramaticilor latinești, ei voiau să aducă la cunoștința învățaților europeni atât structura, cât și originea latină a idiomului pe care îl vorbea populația românească din Imperiul Habsburgic și din țările române.

Piedica cea importantă în realizarea acestui deziderat o constituia, însă, utilizarea de către români a alfabetului chirilic, „hain împrumutat și ruș adaptat limbii române” (Rosetti 1956: 15), motiv pentru care mult timp, iar în unele țări chiar și acum, româna era considerată o limbă de tip slav.

În această privință, Petru Maior, referindu-se la înfișșarea grafică a cuvintelor românești scrise cu slove chirilice, spunea: „pe noi nu vor scrie românii cu slove chirilicești, care le atribuim sârbii cu rușii, și care cu aceea viclenie sânt băgăte întru românii ca cu totuș se sting limba român, niciodată nu vor fi vederoase cuvintele latine în limba român: cu

atâta funingine au acoperit boeasca lor faț și ca ntru o neagr caps fr speranț (n d eșde) de sc pare, amar le ținu nchise! De câte ori mi s-au întâmplatu mie de îndoindu-m de vrun cuvântu, oare latinesc este, cât l-am scris cu slove sau litere latine, îndat cu str lu cire i se v z u latina lui faț și p r ea c r âde asupra mea de bucurie c l-am sc patu din sclavie și de calicele cirilicești petece” (Maior 1825: 72-73). a fel gândeau și alți c rturari ai Școlii Ardelene, care susțineau și elaborau sisteme ortografice cu alfabet latin pentru scrierea limbii române (cf. Crișan 1805: [12 ; Ioan Budai-Deleanu 1815-1820: 330 ș.a.), deși redactau și și tip r eau c r țile esențiale n alfabet chirilic, ntrucât erau conștienți c ideile și contribuțiile lor științifice nu vor putea fi cunoscute de conaționali decât prin acest sistem de scriere, aflat atunci n uzul general și folosit de români de-a lungul mai multor secole.

Adoptarea alfabetului latin le-a oferit filologilor ardeleni prilejul de a întreprinde o seam de cercet ri inedite și de a formula puncte de vedere noi, referitoare la istoria și latinitatea limbii române. Astfel, lor le dator m cele dintâi investigații asupra istoriei sunetelor românești, a raporturilor dintre latin , român și celelalte limbi romanice, a sistemelor de scriere cu alfabet latin utilizate n ț r ile occidentale etc., pe baza c rora au susținut c româna poate fi scris cu acest alfabet mai bine decât orice alt limb vernacular apusean , chiar și romanic , pentru c sistemele de scriere utilizate în Occident s-au fixat prin tradiție, nu prin voința și competența filologilor (v. Micu-Șincai 1780; Maior 1819).

Scrierea limbii române cu alfabet latin oferea un dublu avantaj: accesul mai ușor al românilor la cultura scris apusean și al occidentalilor la textele românești. Așezarea principiului etimologic la baza ortografiei noastre slujea nu numai ideea originii latine a limbii, ci și unificarea normelor ortografice, ortoepice și gramaticale ale românei culte (cf. Nicolescu 1971: 96-111).

Chiar dac și-au întemeiat sistemele ortografice pe principiul etimologic, raportat la pronunția latinei din vremea lor, corifeii Școlii Ardelene au practicat un etimologism moderat, elaborând chiar dou tipuri de scriere cu alfabet latin a limbii române: unul pentru cititorii mai puțin erudiți și altul pentru cei bine informați n domeniul limbii și al culturii latine. Primul l g sim n ortografia propus de S. Micu n *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin* (1779) și n ediția a doua a aceleiași c r ții: *Acahist* (1801), care erau destinate unui public mai puțin instruit, dar foarte numeros. Al doilea, este cel din c r țile normative redactate n latin , care se adresa unui public restrâns și elevat din punct de vedere intelectual, capabil s -și nsușeasc un sistem mai complicat de scriere etimologizant . Totuși, o tendinț de simplificare a ortografiei bazate pe principiul etimologic se poate constata și la alți c rturari ardeleni: Ștefan Crișan (Körösi), Gh. Șincai, P. Maior și Ioan Alexi, exager r ile n această privinț revenindu-le latiniștilor de mai târziu.

Ultimul c rturar cu preocup ri filologice al Școlii Ardelene a fost episcopul Ioan Alexi. Primul ierarh al Diecezei Greco-Catolice Gherla a studiat teologia la Colegiul Sfânta Barbara din Viena, între anii 1821-1825, instituție universitar prin care trecuser și corifeii Școlii Ardelene, ale c ror opere filologice tip r ite le-a cunoscut și le-a urmat atunci când a redactat, n latin , *Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata aucta ac in hunc ordinem redacta*, pe care a editat-o la Viena în 1826.

Motivându-și opțiunea pentru elaborarea și editarea acestei c r ții, autorul enumer , în *Prefață*, urm to arele cauze principale: lipsa unei gramatici românești scrise n latin , „cu

aceleași litere comune tuturor națiunilor cultivate” (Alexi 1826: III)¹, pe care o solicitau insistent elevii de la Convictus Cesaro-Crăiești și unii străini interesați de român, având „dorința de a învăța această limbă foarte ușoară și plăcută a neamului nostru daco-roman, care se întinde în regiuni foarte mari din Europa” (Alexi 1826: IV). Între aceștia se numără „mulți oameni de orice neam, de orice rang sau de orice condiție socială [...]”, dornici de a se apropia de români „fie pentru a face comerț, fie pentru a lua și a îndeplini unele îndatoriri, fie doar pentru a călători și pentru a intra în vorbă” (Alexi 1826: IV). Așa se explică de ce gramatica „episcopului crăiește”, cum îl numea Nicolae Iorga, a avut o largă circulație în școlile din Transilvania, fiind totodată cunoscut și utilizat nu numai de străinii care voiau să învețe limba română cultivată, ci și de româniști precum Friedrich Diez (cf. Bahner 1967: 42) și Bruce Whyte. În *Histoire des langues romanes et de leur littérature, depuis leur origine jusqu’au XIVe siècle*, Bruce Whyte ține seama de afirmațiile lui Alexi și îl citează ca martor pentru exemplele din română: „[...] mais le daco-roman, tel qu’il est parlé par le peuple, et tel qu’il se montre dans la grammaire d’Alexi, et les nombreux échantillons dont il a enrichi son livre, n’a rien emprunté à aucune des langues sœurs. Les Valaques étaient un peuple de bergers et non de commerçants” (Whyte 1841: 217).

Structurat după modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, manualul lui I. Alexi cuprinde trei secțiuni mari: Pars prima: *De Orthoepia et Orthographia* (p. 3-22), Pars secunda: *Etymologia* (p. 23-175) și Pars tertia: *De Syntaxi* (p. 176-217), precedate de o *Praefatio ad candidum lectorem* (p. III-VIII) și urmate de un *Appendix*, ce cuprinde un paragraf succint, intitulat *De Prosodia* (p. 218-221), și o secțiune dedicată lexicului (p. 218-336), în care se dau mai multe liste de cuvinte românești esențiale (p. 222-269), mostre de dialog (p. 270-312), câteva glume (p. 313-318) și unele dintre fabulele lui Esop (p. 319-336).

În ce privește conținutul, autorul mărțurisește că și-a urmat pe C. D. Ioga și Petru Maior, dar în lucrarea sa găsim, de fapt, o sinteză bine alcătuită a concepției și contribuțiilor Școlii Ardelene, în ansamblu, la normarea, modernizarea și demonstrarea latinității limbii române.

În continuare, ne vom referi doar la prima parte a gramaticii episcopului ardelean, cea referitoare la ortoepie și ortografie, atât din motive de spațiu, cât și pentru că ilustrează mai limpede apartenența autorului la direcția inițiată și consolidată de filologii Școlii Ardelene, în procesul de nnoire și occidentalizare a limbii române.

Întemeindu-și expunerea pe sistemul ortografic elaborat de Petru Maior (v. Maior 1819: 1-53), I. Alexi face, de fapt, o sinteză concisă și clară a normelor și a concepției filologilor ardeleni de până la el cu privire la scrierea limbii române cu alfabet latin. Întrucât, între 1779 și 1825, ideea adoptării acestui alfabet se impusese în Transilvania, iar normele ortografice propuse de naintașii săi deveniseră cunoscute prin cărțile (v. Micu 1779; Micu 1801; *Lesicon* 1825) și prin lucrările normative (v. Micu 1779: [88-93]; Micu-Șincai 1780: 1-9; Micu 1801: V-XVII; Șincai 1805: 9-17; Crișan 1805; Maior 1819; Molnar 1823: 1-12; *Lesicon* 1825: 1-53) editate în acest răstimp, Ioan Alexi nu dezvoltă idei teoretice în legătură cu acest subiect și nu recurge decât rareori la argumente istorice sau filologice pentru motivarea normelor bazate pe principiul etimologic. Așa se explică de ce toată pledoaria sa în favoarea scrierii cu alfabet latin se rezumă la o singură frază așezată la începutul părții întâi a gramaticii: „, iterele latine sunt la daco-romani, pentru care sunt strămoșești, aceleași ca la

¹ Ultima lucrare tipărită de acest fel era ediția a II-a a gramaticii lui S. Micu și Gh. Șincai, apărută cu 20 de ani mai devreme.

latini, ad ugându-se totuși unele accente și semne pentru un mod de citire și de pronunțare mai ușor” (Alexi 1826: 3). Rezult de aici c , respectând relația genealogic dintre român și latin , va prelua n sistemul s u ortografic literele folosite n scrierea limbii latine, c rora le va ad uga unele semne diacritice pentru a ușura marcarea n scris și citirea fonemelor specifice limbii române². În consecință , el consider , ca și P. Maior, c alfabetul românesc trebuie s aib 20 de grafeme: *a, b, c, d, e, f, g, h, i, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, z*. Dup model latin și italian, el exclude literele: *k, w, x, y* (Alexi 1826: 4), iar pentru scrierea fonemelor [j] și [v] utilizează semnele *j* și *v* atunci când nu g s ește o soluție etimologic . Urmându-i pe Gh. Șincai, Ștefan Crișan (Körösi) și C. D. oga³, Ioan Alexi grupează normele de scriere n funcție de structura fonetico-fonologic a limbii române: 1. vocale; 2. consoane; 3. diftongi și triftongi.

În majoritatea cazurilor, normele ortografice propuse de el sunt raționale și ușor de asimilat, pentru c nu implic decât rareori cunoștințe de fonetic istoric a limbii române. Doar scrierea sunetelor inexistente n latina clasic , ndeosebi cele specifice limbii române, pentru care alfabetul latin nu avea grafeme corespunz toare i-au creat dificult ți similare cu cele pe care le-au avut toți autorii de sisteme ortografice românești de dup 1779.

Practicând un etimologism moderat și aplicând, parțial, principiul fonetico-fonologic n scrierea limbii române, I. Alexi realizează un sistem ortografic mai puțin complicat și, n consecință , mai accesibil unui public variat ca preg tir e intelectual . Totuși, notarea fonemelor [, [, [, [, [ș , [ț , [j , [z și a diftongilor [ea , [oa s-a dovedit a fi o ntreprindere anevoioasă și greu de rezolvat. Aplicând consecvent principiul etimologic în stabilirea acestor reguli de scriere, autorul urm rea reconstituirea sunetelor originare prin aplicarea legilor de evoluție fonetic de la latin la român . Întrucât, n unele cazuri, același sunet românesc provenea din mai multe sunete latine, pentru care alfabetul latin avea grafeme diferite, notarea sunetului românesc trebuia s se fac prin mai multe litere.

Cele mai numeroase probleme le-a ridicat scrierea vocalelor [, [, despre care C. D. oga spunea c „au ton tâmp și nefiresc” (oga 1822: 6). Statutul fonologic incert al celor dou sunete atât n vechea român literar , când erau notate prin aceeași slov : ѱ, cât și n unele graiuri dacoromâne și dialecte sud-dun rene, n care se rostește numai vocala [, i-a determinat pe autorii de sisteme ortografice românești s propun soluții de scriere diferite. Unii dintre ei, negând existența vocalei [, au propus o singur norm de scriere pentru cele dou sunete. Ioan Alexi, ca și P. Maior, se num r ntre aceștia, dar, sesizând totuși o diferență de rostire ntre [și [, a propus și norme diferențiate de scriere a celor dou vocale. Astfel, pentru [, recomand utilizarea grafemelor *a, e, , o, u*, n funcție de sunetul latin din care provine: *san tate* [lat. *sanitas, -atis*], *panura* [lat. *paenula*], *reu* [lat. *reus*], *v rtute* [lat. *virtus, -utis*], *rotund* (lat. *rotundus*) etc. În această mprejurare, I. Alexi considera c toți cei care voiau s scrie corect erau obligați s cunoască etimonul latin al fiec rui cuvânt n care apă rea sunetul respectiv. De pild , spunea el, „n loc de *respundu* nu trebuie scris *rospundu* sau *ruspundu*, pentru c vine de la *respondeo* [...]. Și multe altele sunt de nv țat fie din citirea c rților, fie mai ales a dicționarilor. De unde este clar c nimic nu cere o atenție mai mare n ortografia daco-roman sau valahic decât folosirea corect a vocalelor nsele, când vin s nlocuiască litera chirilic ѱ, pentru a marca un sunet nchis sau foarte strâmt” (Alexi 1826: 7).

În privința not r iei lui [, I. Alexi exprim un punct de vedere mai puțin clar. Cu toate c admite existența acestui sunet n majoritatea graiurilor dacoromâne, el ține s

² Acest principiu a r mas valabil până ast zi n ortografia românească .

³ Vezi Șincai 1805: 10-11, Crișan 1805: 1-10, Loga 1822: 16-23.

precizeze c „macedo-românii sau valahii din Dacia Aureliană nu-l pronunț niciodată, iar valahii care folosesc literele chirilice îl marchează cu litera ж; și astfel, orice vocală, când primește acest sunet, se notează cu accent circumflex (^), precum: mâna, *manus*; căne, *canis*; mâne, *mane*, *cras*; început, *incipio*; g tu, *guttur* etc. Desigur, nimeni nu vede și poate proveni acest sunet neobișnuit din ortografia noastră, de vreme ce și vocalele notate cu semnul (') redau același sunet, după cum am văzut mai sus. Și, pentru că macedo-românii nu și-au renunțat la el și în locul lui se folosesc de semnul literei chirilice ж, voi scoate și eu acest semn peste tot și mă voi folosi în locul lui, la fiecare sunet închis care trebuie indicat, de semnul ('), după cum îl folosesc aproape toți” [subl. n. (Alexi 1826: 6).

Așadar, autorul recomand scrierea vocalelor [i] și [e] cu cinci grafeme: *a*, *e*, *o*, *u*, dar admite că [i] mai poate fi scris cu aceleași litere, marcate însă cu accent circumflex: *î*, *ê*, iar în exemple și în textele românești din ultima secțiune a gramaticii sale, *ă* și mai ales *î*, aflat în poziție nazală, sunt notate uneori cu *a*, *e*, *i* fr. semne diacritice deasupra.

În privința scrierii celorlalte foneme pentru care alfabetul latin nu avea semne specifice, dar în latina medievală și în unele limbi vernaculare (ex. italiana, franceza germană, maghiara etc.) existau sunetele respective, Ioan Alexi formulează reguli mai clare și propune mai puține variante grafice. Astfel, reluând parțial normele de scriere stabilite de P. Maior⁴, el recomand următoarele reguli ortografice pentru:

- consoana constrictivă prepalatală [ʃ : s (+ i sau -i final asilabic)]: *siedu* [„șed”], *ursi* [„urși”] etc.; sau prin *ș*: *esire* [„ieșire”]; *lisie* [leșie]; *sci* „se pronunță, de asemenea, gros, ca: pește, *piscis*; crește, *crescit*; esci, *es*; știu, *scio*; nisquă, *quidam*; nesquă, *quaedam* etc.” (Alexi 1826: 16)⁵;
- consoana africată dentală [tʃ : t (+i+voc., -i)]: *tie* [„ție”, *fratie* [„frție”, *frati* [„frați”]; *ț*: *țpu* [„țpu”, *țera* [„țear”] etc.; *ț*: *fație* [„faț”, *țapu* [„țapu”, *țedru* [„țedru”, *țâțân*” etc.
- africatele [tʃ], [dʃ] : *c* (+ i, e, ea): *cină*, *c resu* [„cires”, *cépa* [„ceap”, *ceriu* [„cer”; *qu* (+ i, e): *quine* [„cine”, *que* [„ce”, *quinque* [„cinci”] etc.; *g* (+ i, e, ea): *ginere* / *g n ere*, *geru*, *géna* [„gean”] etc.
- consoana constrictivă dentală [z : d (+ i)]: *Dieu* [„Zeu”, *dicu* [„zicu”, *di* [„zi”, *laudi* [„lauzi”] sau ⁶, în cazul unor verbe care prezintă forme flexionare cu *d + i*: *cadendu* [„c zând”, *sedutu* [„șezutu”, *vedutu* [„v zutu”] etc.; *s* : *necasu* [„necazu”, *sama* [„zama”, *seru* [„z ru”, *pismă* [„pizm”] ⁷.

⁴ Ca și ceilalți filologi ardeleni, P. Maior trimite frecvent la alte limbi europene (ex. italiana, franceza, spaniola, germana, maghiara) în care există sunetele respective, dar nu recurge decât la grafeme italiene pentru redarea unora dintre acestea (ex.: *ce*, *ci*, *ghe*, *ghi*), deoarece cuvintele în care apar „nseamnă la români tot ceea ce nseamnă la italieni și [...] se pronunță în același chip de români și italieni; oare dacă s-ar scrie după ortografia sau ungurească, sau germană, nu este adevărat că li s-ar întuneca originea, li s-ar urâți forma cea plăcută și fără nici o trebuință să-și nmulți *entia*, adică ceea ce s-ar putea cu mai puține litere să-și exprime prin mai multe?” (Maior 1819: V).

⁵ F când o concesie principiului fonetico-fonologic, într-o notă referitoare la această normă, autorul afirmă: „Chiar dacă silabele *sce*, *sci*, *sque*, *squi* se pronunță în mod propriu și regulat precum germanul *sische*, *sitschi*, maghiarul *stse*, *stsi* sau *scse*, *scsi* și chirilicul *шче*, *шчи*, totuși daco-românii sau valahii s-au obișnuit să pronunțe de obicei ca *st*. Astfel, în exemplele aduse (nr. 3-0) ei rostesc: *pește*, *crește*, *ești*, *niște* etc. În ciuda acestei pronunții negeneralizate în latino-valahic, trebuie notdeauna scris *sce*, *sci* etc.” (Alexi 1826: 16).

⁶ *D* cu un *z* subscris (v. Alexi 1826: 12).

⁷ Deși include grafemul *z* între cele 20 de semne ale alfabetului românesc (v. supra), I. Alexi nu-l recomand pentru notarea consoanei [z] : „De litera *z*, în particular, daco-românii sunt lipsiți, chiar dacă sunetul acesta se aude în limba lor. Sunetul ei, cum am amintit mai sus, trimite fie la *d*, fie la *s*. Uneori, cineva poate să folosească și litera *z*, ca în

e. consoana constrictiv prepalatal [j] provenit din *iot* latin este notat, ca în franceză, prin *j*: *jude, june, jocu* etc., dar litera respectiv nu este inclusă, ca și *v*, între unitățile grafice distincte ale alfabetului propus pentru scrierea limbii române (v. supra).

Cu foarte puține excepții, celelalte foneme comune românei cu latina sunt scrise și rostite ca în limba de origine. Din rațiuni etimologice, doar grafemul *u* este folosit, fără valoare fonetică, alături de *q*, în *qua* [„ca”, *quare* [„care”, *quantum* [„câtu”, *quoti* [„câți” etc. sau foarte puțin perceptibil din punct de vedere acustic atunci când este așezat între două vocale: *noui* [„noi”, *oui* [„oi”, *arauam* [„aram”, *ursu, untu, ucidu* etc.

Din motive similare, oclusiva velară [c], atunci când nu este urmată de sunet muiat, este notată nu numai prin *c*, ci și prin *qu*: *quando* [„cându”, *quare* [„care”, *quam* [„cam”⁸ etc.

Ioan Alexi identifică, ca și ceilalți cîrurari ai Școlii Ardelene, o tendință de relatinizare a limbii române prin ridicarea la rangul de norme ale expresiilor cultivate a unor forme și cuvinte regionale sau vechite. Așa se explică norma de scriere a diftongului *oa*, care trebuia să fie redată în scris prin: *m ra, m rte, p rta, s cra, s re* etc., pentru că „*o* și *a* se aud în același timp”, apropiindu-se „de *a* maghiar” (Alexi 1826: 20), care este echivalentul lui *o* (< *oa*) din graiurile românești din Transilvania. Este posibil ca notarea diftongului *ea* prin *s* să se fi făcut din aceleași rațiuni, în cuvintele de tipul *lege, vrę* etc., ca și formele *jo* „eu”, *pre* „pe”, *mane* „măine”, *pane* „pâine” etc. În aceste norme ortografice, ca și în cele prin care se recomandă folosirea semnelor diacritice identificăm și o tendință de aplicare a principiului fonetic în scrierea limbii române.

Conștient de problemele pe care le ridică înțelegerea și însușirea normelor ortografice pe care le-a propus, Ioan Alexi întocmește, ca și Petru Maior, un tabel rezumativ în care precizează valoarea fonetică a literelor cu cele mai multe probleme de rostire și de scriere, în special a celor marcate cu semne diacritice (v. Alexi 1826: 18). Prin acest tabel, pe care îl găsim într-o formă aproape identică și la P. Maior (v. Maior 1819: 103), dar mai cu seamă prin expunerea clară și concisă a normelor ortografice puse în circulație și de către normele elaborate și editate în latină până la 1826, episcopul Ioan Alexi se integrează între ceilalți cîrurari ai Școlii Ardelene, care au pus temeliele scrisului românesc cu alfabet latin, ceea ce ne îngăduie să-l considerăm ultimul reprezentant de marcă al acestei importante mișcări de afirmare a culturii și limbii române în Europa.

Bibliografie

Alexi 1826: Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata aucta ac in hunc ordinem redacta*, Viena.

Bahner 1967: W. Bahner, *Das Sprach – und Geschichtsbewusstsein in der rumänischen Literatur von 1780 – 1870*, Berlin.

acele cazuri mai ales în care o folosesc și latinii. Totuși, ar greși grav împotriva ortografiei dacă cineva ar folosi *z* în scris ori de câte ori aude sunetul *z*: [...]” (Alexi 1826: 17). Cu toate acestea, în scrierea cuvintelor din secțiunea *Vocabular* a gramaticii sale, el folosește relativ frecvent această literă.

⁸ În textele românești din ultima secțiune a gramaticii, [c] este notat uneori și prin *ch*: *anche* [„nc”, *che* [„c” etc. (Alexi 1826: 278, 281), probabil conform normelor promovate de S. Micu, P. Maior ș.a.

- Budai-Deleanu 1815-1820: Ioan Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii rom nești*, n Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Ioan Budai-Deleanu în mărturii antologice*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2012, p. 326-348, 552-557.
- Crișan 1805: [Ștefan Crișan (Körösi)], *Orthographia latino-valachica*, Claudiopoli, Impress. Typis Coll. Reformatorum.
- Gheție 1971: Ion Gheție, *Contribuții la problema unificării limbii rom ne literare. Momentul 1750*, în „ imba român ”, XX, nr. 2, p. 113-124.
- Gheție 1975: Ion Gheție, *Baza dialectală a rom nei literare*, București, Editura Academiei.
- Iv nescu 2012: G. Iv nescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, ediția a II-a rev zut . Îngrijirea textului , bibliografie, indici și not asupra ediției de Eugen Munteanu și ucia-Gabriela Munteanu. Prefață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Loga 1822: Constantin Diaconovici Loga, *Gramatica rom nească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, Cr iasca Tipografie a Universității Ungarii.
- Maior 1819: Petru Maior, *Orthographia romana sive latino-valachica una cum clavi...*, Buda, Typis Regiae Universitatis Hungaricae.
- Maior 1925: Petru Maior, *Dialogu. Pentru începutul linbei rom nă*, în *Lesicon românescu-lătinescu-ungurescu-nemțescu*, Buda, Typis et Sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, p. 54-102.
- Micu 1779: Samuil Micu, *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin*, Viena, tip rit la Joseph Nob. Kurzbek.
- Micu-Șincai 1780: S. Micu, Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena.
- Nicolescu 1971: Aurel Nicolescu, *Școala ardeleană și limba rom nă*, București, Editura Științific .
- Molnar 1923: [Ioan Molnar-Piuariu], *Deutsch – Wallachische Sprachlehre*, [ediția a III-a, Sibiu].
- Rosetti 1966: Al. Rosetti, *Limba rom nă în secolele al XIII-lea – XVI-lea*, ediția a IV-a, București, Editura Științific .
- Șincai 1805: Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Budae, Typis Regiae Universitatis Pestanae.
- Whyte 1841: Bruce Whyte, *Histoire des langues romanes et de leur littérature depuis leur origine jusqu'au XIVe siècle*, Paris, Treuttel et Würtz, Libraires-Editeurs.